

Doorrekenen van risico's kan anti-solidair zijn

“Luiwammes”. James Kennedy moet een van de weinige Amerikanen zijn die het woord actief gebruikt. Het is voor Nederlanders al een ouderwetse term. Maar Kennedy is hoogleraar moderne geschiedenis en woont al bijna twintig jaar in Nederland. Zijn onderzoeksterrein beslaat vooral de naoorlogse periode in Nederland. En luiwammes, dat echoot toch wel heel erg de jaren vijftig.

Het gesprek gaat over solidariteit, en hoe dat begrip aan het veranderen is. Omdat de samenleving verandert en de hechte gemeenschappen van vroeger verdwijnen. Toen was solidariteit met mensen die weliswaar wat anders konden zijn dan jijzelf, maar wel deel uitmaakten van jouw gemeenschap, vanzelfsprekend. “Maar binnen zekere grenzen. Als je pech had, kon je een beroep doen op anderen in je omgeving. Maar je moest wel je best doen. ‘Van ieder naar zijn vermogen, aan ieder naar zijn behoeften’, zoals Marx dat noemde. Als je een luiwammes was, je dagen kaartend doorbracht in het café, en je kwam dán in de problemen, dan was het je eigen schuld. Dan had je het ernaar gemaakt.”

Kennedy was twee jaar geleden voorzitter van de commissie die zich boog over de herijking van de canon van de Nederlandse geschiedenis. Daarin kreeg onder meer Marga Klompé een plaatsje – ten koste van Willem Drees – als een van de architecten van de verzorgingsstaat, die in de jaren zestig en zeventig tot stand kwam.

DAT IS EEN GOEDE VOEDINGSBODEM VOOR SOLIDARITEIT

“Achteraf kun je concluderen dat de verzorgingsstaat is opgebouwd op het moment dat Nederland en zijn inwoners misschien homogener waren dan ooit. Vergeleken met nu leken mensen veel op elkaar, de onderlinge sociale en economische verschillen waren niet zo groot. En als die verschillen er al waren, werden ze niet zo uitgedragen. Dat is een goede voedingsbodem voor solidariteit.”

Waarbij Kennedy wel aantekent dat in Nederland die solidariteit zich voor een groot deel beperkte tot de eigen zuilen en de private initiatieven vanuit die zuilen. Elke gezindte had zijn eigen zorgorganisaties. “De verzorgingsstaat is iets van Noord-Europa; over het algemeen zeer homogene, protestantse staten. Maar in Nederland was het anders dan in bijvoorbeeld Denemarken, waar de verzorgingsstaat vooral door de staat werd opgebouwd. Dat is een sterkere basis, omdat die zuilen natuurlijk grotendeels zijn verdwenen, terwijl de staat er nog is.”

Solidariteit is een populaire term die veel wordt gebruikt. Maar wat is het?

“Een gevoel van eenheid, bij elkaar horen. Iets dieps dat je samen deelt, dat je verbindt. Dat ervoor zorgt dat je in tijden van tegenslag, oorlog en rampen, samen de schouders eronder zet, elkaar steunt. Dat is natuurlijk al iets heel ouds; toen mensen nog in stamverband leefden was dat er al.”

“De klassieke solidariteit zoals we die nu kennen, hangt sterk samen met de opkomst van de natiestaat. Eén land met een gedeelde cultuur, ➔

gedeelde taal, gedeelde ideologie, vaak ook een gedeeld geloof. Je bent als vanzelfsprekend ingebed in een gemeenschap. Niet door eigen keuze, maar door geboorte.”

Het lijkt erop alsof die klassieke ouderwetse solidariteit aan het verdwijnen is. Is dat zo?

“Ik denk het wel. Eind jaren zeventig bleek dat de betaalbaarheid van de verzorgingsstaat een probleem werd. Het moest anders. Tegelijkertijd kwam het individualisme op. In de jaren tachtig en negentig ontstond het neoliberale denken. Dat heeft de solidariteit ontworcht. Dat was geen vooropgezet plan, eerder een onverwachte ontwikkeling. Het neoliberale denken schiep een nieuw conservatief klimaat waarin sterk de nadruk lag op werk als een manier om actief deel te nemen aan de maatschappij, omdat werk juist werd gezien als een manier om sociale verbondenheid tot stand te brengen.”

HET IS NIET ZO ERG GESTELD MET DE SOLIDARITEIT ALS WE ZELF UITSPREKEN

“Maar er waren meer ontwikkelingen. In de linkse hoek had je het verzet tegen betutteling – en sociale controle is nu eenmaal ook een onderdeel van solidariteit. Er ontstond meer wantrouwen tegen de overheid als procesbegeleider van de solidariteit. Er kwamen via migratie nieuwe culturen binnen. Mensen waarmee je minder gemeen had, waarmee je niet vanzelfsprekend meer een groep vormde. Nationaliteit als basis van solidariteit werd minder belangrijk, want wie is ‘de Nederlander’? In plaats van een bijna gedwongen solidariteit binnen de groep waarin je was geboren, ontstond de gedachte dat je zelf wel kon bepalen met wie je solidair bent.”

Ons poldermodel geldt ook als een vorm van solidariteit. Heeft de polder gefaald?

“Je kunt je afvragen wiens polder het was. Ik vermoed vooral van de werkgevers. Maar ik ben niet negatief over het poldermodel. Het heeft alleen anders uitgedakt dan we dachten. Het idee was dat overheid, werkgevers en werknemers samenwerkten om iedereen te activeren, aan het werk te krijgen, om ervoor te zorgen dat elke Nederlander het beter kreeg. Puur financieel is dat ook gelukt. Maar iedereen aan het werk is geen garantie voor solidariteit. Daar is niet goed over nagedacht.”

Hoe zien we de afnemende solidariteit terug in de samenleving?

“Dat is het tegenstrijdige. De solidariteit in de Nederlandse samenleving is nog altijd groot. De verzorgingsstaat is sterk. Er is hier amper een beweging tegen het belasting betalen. We hebben een goede werkloosheidsregeling. Heel anders dan in een land als de VS. Maar we praten er minder over, solidariteit wordt minder gearticuleerd. ‘The Dutch walk is better than the Dutch talk’. Het is niet zo erg gesteld met de solidariteit als we zelf uitspreken.”

Is dat omdat we onbewust nog solidair zijn, of omdat die solidaire structuren uit de jaren zeventig zo sterk zijn?

“Lastig om te zeggen. Nederland is ondanks alles nog steeds een high trustmaatschappij. Dat is een voorwaarde voor solidariteit. Maar ik zie de laatste tien jaar wel verontrustende ontwikkelingen die de solidariteit ondermijnen. De belangrijkste is de tweedeling in de maatschappij. Tussen hoog opgeleid en laag opgeleid, tussen rijk en arm, tussen vaste baan en flex. Verschillen zijn er altijd geweest, maar de verschillen worden scherper. De rijken worden rijker, ze zijn gezonder, ze leven langer.”

Belangrijker nog: in toenemende mate komen verschillende bevolkingsgroepen elkaar niet meer tegen. Iedereen leeft in zijn bubble. De woonsegregatie is veel groter geworden. Via het werk van mijn vrouw heb ik toevallig wel eens te maken met statushouders en pleegkinderen. Die leven bijna in een parallel universum. Daar kunnen mensen in de middenklasse zich geen voorstelling van maken. En een voorwaarde voor solidariteit is wel dat je elkaar kent, elkaar ziet.

Dat was vroeger anders. De hogere klassen hadden een ander leven dan de arbeider, maar ze zagen hem wel, en zijn leefomstandigheden. Misschien ervoeren ze dat als een bedreiging, of was er een oprecht gevoel om er iets aan te doen. Maar hoe dan ook, ze moesten er iets mee. Zomaar negeren kon niet. Dat is nu makkelijker.”

De meeste mensen hebben een drukker sociaal leven dan ooit.

“Ja, maar allemaal op vrijwillige basis. Met de mensen in al die clubjes en verenigingen ben je ook wel solidair, het zijn ook vaak mensen die veel op je lijken. Maar het is minder diepgaand, vrijblijvender dan de oude gemeenschapsverbanden.”

U noemt het verschil tussen flex en vast werk, daar heeft u recent een essay over geschreven. Waarom organiseren die flexwerkers zich dan niet, waarom zijn ze niet onderling solidair? De vakbond loopt leeg.

“Dat hangt ook weer samen met dat gevoel van autonomie. Een vakbond past slecht bij dat gevoel van zelfverwezenlijking. Iedereen wil een free agent zijn.”

EEN VAKBOND PAST SLECHT BIJ DAT GEVOEL VAN ZELFVERWEZENLIJING

Is de tweedeling het gevolg van een gebrek aan solidariteit of verdwijnt de solidariteit doordat er een tweedeling in de samenleving is?

“De kip- en eivraag. Daarover heb ik veel discussies met collega’s. Ik zie geen bewuste poging om de solidariteit in de samenleving te ondermijnen. Er is gewoon meer behoefte aan autonomie, aan zelfverwezenlijking. Er is minder sociale cohesie. Je behoort niet meer automatisch tot een bepaalde groep.

Solidariteit is gebaseerd op vertrouwen. We zien elkaar minder, maar we lezen en horen wel veel over elkaar. De verschillen worden scherper aangezet. Neem de social media. Er zijn meer redenen en meer mogelijkheden om elkaar te wantrouwen. Ook vanuit de overheid neemt het wantrouwen en de controle toe. Kijk naar de toeslagenaffaire. In de jaren zeventig was er minder wantrouwen, omdat we minder van elkaar verschilden, samen in een min of meer gesloten systeem zaten. Daarin is wel controle, maar dat is vanuit je sociale omgeving. In de jaren tachtig en negentig is het wantrouwen gegroeid. En de controle is meer iets van de staat geworden. Dat is iets heel anders.”

Daar klinkt allemaal niet zo vrolijk. Kunnen we solidariteit behouden?

“De klassieke solidariteit van één natie, één gemeenschap waar je automatisch deel van uitmaakt, die komt niet meer terug. Daar is de samenleving te veel voor geglobaliseerd, geïndividualiseerd, gefragmenteerd. De onderling verschillen zijn te groot geworden. Je ziet wel nieuwe vormen van solidariteit. Neem de broodfondsen van zzp’ers. Dat is een vorm van solidariteit...”

Of een vorm van welbegrepen eigenbelang...

“Ook, maar dat zit natuurlijk altijd dicht tegen solidariteit aan.”

Gaat de huidige discussie over diversiteit en inclusie ook over solidariteit?

“Het is een solidair vraagstuk. Maar je ziet dat de verschillende kampen die solidariteit nogal verschillend benaderen. De ene partij eist dat ze mogen meedoen, de andere kant zegt, ja, dat kan, maar wel op onze voorwaarden. Dat botst.”

Risico's delen is een vorm van solidariteit. Actuarissen rekenen aan risico's. Maar als zo duidelijk wordt wie de grootste risico's zijn, hoe groot de kans is dat je voor iemand anders moet opdraaien, wordt het dan niet heel lastig om solidair te zijn. Ondermijnt dat soort transparantie niet juist de solidariteit?

“Doorrekenen kan juist anti-solidair zijn doordat je argumenten aanreikt waarom mensen niet solidair hoeven zijn. In essentie gaat het om de vraag wat we elkaar verschuldigd zijn. Dat is een ethische kwestie. Kijk naar de zorg en de hele coronacrisis. Wat hebben we voor elkaar over? Hoe druk je dat uit?”

“Je kunt rekenen wat je wil, maar met alleen pragmatisme red je het niet. Actuarissen kunnen de data en de informatie verzamelen en alle risico's doorrekenen en vervolgens de uitkomsten neutraal voorleggen en de keuze aan de ander laten, de politiek bijvoorbeeld. Maar uiteindelijk moet elke professional reflecteren op zijn eigen handelen. Je kunt die keuzes ook voorleggen en de ethische aspecten benoemen bij die keuzes.” ■

James Kennedy (1963) groeide op in de VS waar hij buitenlandse betrekkingen studeerde. Hij promoveerde op een onderzoek naar culturele veranderingen in Nederland in de jaren zestig. Kennedy doceerde aan diverse universiteiten in de VS voordat hij in 2003 naar Nederland kwam waar hij hoogleraar contemporaine geschiedenis werd aan de VU. De gereformeerde Kennedy is nu hoogleraar moderne Nederlandse geschiedenis aan de Universiteit Utrecht en columnist voor Trouw. Hij was voorzitter van de commissie die de Nederlandse canon in 2020 vernieuwde.